

ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ

Від редакції

У публікаціях «Українського географічного журналу» неодноразово розглядалися питання щодо стану та проблем вищої географічної освіти в Україні. Нагадаємо, зокрема, про статтю професорів Я.Б. Олійника та П.Г. Шищенка, присвячену особливостям переходу географічної освіти на Болонську систему (УГЖ-2006, № 1) та інтерв'ю професора Ю.Д. Шуйського, в якому висвітлюються стан, проблеми та перспективи вищої освіти в Україні (УГЖ-2012, № 4).

У цій публікації автор В.В. Смаль аналізує позиції західних географів стосовно сучасного стану та майбутнього географічної освіти, наголошуючи, що сучасні реалії спонукають до перегляду змісту, методик, програм навчання географії у ВНЗ України, тому досвід зарубіжних учених має важливе значення.

УДК 911.3 : 37.046.16

В.В. Смаль

ЗАХІДНІ ГЕОГРАФИ ПРО ВИЩУ ГЕОГРАФІЧНУ ОСВІТУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

В.В. Смаль

ЗАПАДНЫЕ ГЕОГРАФЫ О ВЫСШЕМ ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

Преобразование университетского образования с элитарного в массовое, необходимость усиления возможностей трудоустройства выпускников вузов побуждают преподавательское сообщество к пересмотру содержания и характера знаний, умений и навыков, методик и технологий обучения, действующих учебных планов и программ, к изучению наработанного зарубежного опыта. В статье рассмотрены идеи западных географов, касающиеся современного состояния и будущего высшего географического образования.

Ключевые слова: *высшее географическое образование; учебные программы; способность к трудоустройству; географические знания; компетенции.*

V. Smal

WESTERN GEOGRAPHERS ON HIGHER GEOGRAPHIC EDUCATION: UKRAINE EXPERIENCE

Mykola Gogol Nizhyn State University

As the mission of universities have changed over the past decades from elite to mass education, the need to facilitate the university graduates employment practices encourages university faculty to revise the content and type of geographical knowledge and skills, current curricula, methodology and teaching practices, and take in consideration the accumulated international experience. The article reviews the current state as well as the future of higher geographic education.

Keywords: *higher geographic education; curricula; employment practices; geographic knowledge; competences.*

Вступ. Постановка проблеми

У останні десятиріччя у вищій освіті багатьох країн відбулися кардинальні зміни, зумовлені процесами глобалізації, перетворенням університетської освіти з елітарної на масову, доступністю інформації завдяки розвитку сучасних інформаційних технологій, дистанційного навчання і, відповідно, втратою університетами своєї монополії на інформацію та знання. У нашій країні до названих тенденцій додаються також проблеми, пов'язані з запровадженням Болонської системи, необробленими освітніми реформами, стрімкою комерціалізацією освіти, зменшенням кількості абітурієнтів, а відтак – і студентів, що є наслідком несприятливої демографічної ситуації. Всі ці про-

цеси повною мірою стосуються і географічної освіти та спонукають до перегляду її змісту, характеру знань, умінь та навичок, методик і технологій навчання, діючих навчальних планів і програм, до вивчення напрацьованого зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання географічної освіти загалом та університетської зокрема постійно перебуває у полі зору українських географів (див., наприклад, інтерв'ю з професором Ю.Д. Шуйським) [1]. Разом з тим, бракує робіт, присвячених вивченню зарубіжного досвіду розвитку вищої географічної освіти, проблемам якої приділяється велика увага у західних країнах, про що свідчить значна кількість

публікацій з цієї тематики у різних виданнях, існування спеціалізованих періодичних видань (наприклад, «Geography in Higher Education»), організацій (International Network for Learning & Teaching Geography in Higher Education¹) тощо. Проблемам підготовки географів присвячені численні статті колишнього президента Асоціації американських географів Александера Марфі (Alexander B. Murphy), публікації німецького географа Стефана Генемана (Stefan Hennemann), британського професора Грехема Кларка (Graham Clarke) та багатьох інших зарубіжних географів [7, 10, 12].

Формулювання цілей статті.

Постановка завдання

Соціальна роль університетів у сучасному світі, трансформованому всесвітньою павутиною, глобальною взаємозалежністю та демократизацією знань, змінилась і потребує оновлення та зміцнення шляхом усвідомлення своїх функцій і цілей відповідно до нових вимог та викликів. Ці зміни мають далекосяжні наслідки для навчання географії й повинні стимулювати фахівців до перегляду завдань та змісту географічної освіти.

Метою цієї статті є огляд ідей західних географів щодо сучасних проблем і майбутнього географічної освіти. Вивчення зарубіжних напрацювань у галузі вищої географічної освіти та її трансформації становить інтерес як з точки зору запозичення досвіду, так і дослідження тих новітніх трендів, які можуть з'явитися в українській географічній освіті в майбутньому.

Виклад основного матеріалу

Ключові зрушення у вищій освіті багатьох країн, пов'язані насамперед з її масифікацією, тобто зростанням кількості як студентів, так і навчальних закладів. За останні кілька десятиріч вища освіта перестала бути елітарною і набула масового характеру. У нашій країні це відбулось за рахунок комерціалізації освіти, появи великої кількості доступних за ціною та можливістю вступу вищих навчальних закладів. У розвинутих країнах Заходу багато навчальних інституцій постійно зростали відповідно до урядових програм, реалізація яких мала забезпечити підготовку більш кваліфікованої та конкурентоспроможної робочої сили.

¹ Міжнародна мережа для навчання і викладання географії у вищій школі (International Network for Learning & Teaching Geography in Higher Education) була створена на Міжнародному Симпозіумі з навчання та викладання географії у вищій школі, що відбувся в Гонолулу у березні 1999 р. З того часу зібрання цієї організації проходять щорічно під час проведення конференцій Американської Асоціації американських географів, на Міжнародних географічних конгресах. Результати зібрань, обговорень, досліджень публікують у часописі «Journal of Geography in Higher Education».

Наприклад, британський уряд ставив за мету досягнути до початку 2000-х років показника 50% залученості молодих людей віком 18-30 років до навчання у вищих навчальних закладах. Здійснення низки урядових програм дозволило збільшити кількість студентів та урізноманітнити їх соціальний, віковий та етнічний склад [5]. Австралійський уряд вважає, що до 2020 р. 40% населення віком 25-34 років повинно мати освітньо-кваліфікаційний ступінь бакалавра (проти 29% у 2008 р.) [4].

Масифікація вищої освіти супроводжується зростанням відповідальності університетів щодо ефективності підготовки спеціалістів як перед урядом та роботодавцями, так і перед студентами – споживачами освітніх послуг. Ефективність підготовки фахівців може вимірюватись різними способами. Здатність до працевлаштування – один із методів з'ясування рівня підготовки. Результати працевлаштування є одним із показників, які використовує Фінансова рада вищої освіти Великої Британії [8]. У США ступінь задоволення випускників своїм працевлаштуванням оцінюється за допомогою Національного опитування студентської зайнятості (National Survey of Student Engagement (NSSE)). Подібні опитування проводяться також у Австралії, Новій Зеландії, ФРН та інших країнах.

Сучасні ринки праці для випускників ВНЗ швидко змінюються відповідно до стрімких технологічних змін і посилення процесів глобалізації. На відміну від відносно стабільних ринків праці 1960-х, 1970-х і навіть 1980-х років, нинішній швидкозмінний ринок потребує набагато більшої гнучкості, пристосованості, здатності працівників навчатись упродовж життя. Спроможність випускників університетів застосовувати здобуті знання та навички у різних сферах діяльності стає дедалі важливішою.

Стосовно усіх цих проблем випускники географічних факультетів не є винятком. Можливо, для них це завдання є навіть вагомішим, ніж для випускників інших напрямків підготовки. Працевлаштування географів – складне завдання. Така багатогранна наука і дисципліна як географія може готувати випускників для широкого спектру місць прикладання праці, але разом з тим чіткий профіль кар'єри географа відсутній. Винятком є викладацька діяльність та робота метеорологів чи картографів-фахівців з геоінформаційних систем. Тому географам необхідно постійно моніторити можливості працевлаштування та належним чином коригувати навчальні плани і програми.

Безперечно, навчальні плани та навчальні програми є продуктом свого часу і місця створення. Їх формування може перебувати під впливом національних особливостей та потреб, історичних

реалій, політичних інвестицій, рівня інерції освітніх інституцій. З огляду на таку багатозумовленість досить важко чітко та однозначно визначити перелік та наповнення курсів, які має опанувати студент-географ ХХІ століття. Проте це не знімає необхідності й важливості обговорення питань, пов'язаних із тими змінами, які мають відбуватись у підготовці географів під впливом глобальних та локальних економічних, політичних, соціальних та інших процесів.

Для з'ясування позиції географів щодо змін, які мають бути внесені до програми університетської географічної підготовки, Міжнародна мережа для навчання і викладання географії у вищій школі провела невелике опитування під час чергового зібрання у Вашингтоні у 2010 р. Учасників опитування просили назвати найважливіші, на їх думку, навички чи ділові якості (Skills or Attributes), а також базові знання (Knowledge), якими мають володіти випускники бакалаври географічних факультетів. Серед названих необхідних навичок та ділових якостей найчастіше трапляються письмова та усна комунікація, критичне та незалежне мислення, прийняття рішень на основі обмеженої інформації, інформаційна грамотність (пошук, управління, оцінка), чітке формулювання питань та відповідей, використання і застосування методів якісного і кількісного аналізу, чітка аргументація, креативність, використання та інтерпретація результатів геопросторового аналізу, створення карт та використання геоінформаційних технологій, вирішення конфліктів, кроскультурне спілкування, поширення знань, у тому числі за допомогою комп'ютерних презентацій.

Опитані Міжнародною мережею для навчання і викладання географії у вищій освіті фахівці наголосили, що значно легше визначитись із переліком необхідних навичок та компетенцій, ніж із тематикою знань. Серед тем та проблематик, знання з яких необхідні сучасному географу, були названі такі: зміна клімату та зумовлені нею природні, економічні, соціальні та політичні наслідки; соціальна справедливість і соціальна нерівність; проблеми бідності та нерівності розвитку; зв'язки у просторовому контексті; взаємозалежність людини і природи, наслідки діяльності людини для природного середовища; знання інших культур, кроскультурне розуміння; глобалізація та її позитивні й негативні наслідки [20, с. 382]. Серед висловлених географами міркувань часто звучали думки щодо необхідності всебічної обізнаності студентів-випускників з питань сталості розвитку та розуміння співвідношення глобального і локального, тобто взаємозв'язку між глобальними змінами і локальним розвитком.

Сталий розвиток – важлива область географічних знань. Концепція сталого розвитку – полідис-

циплінарна. Екологічний, економічний та соціальний її аспекти є безперечним свідченням цього. Географи мають всі підстави претендувати на провідну роль у міжнародних дослідженнях сталого розвитку, адже географія – наука міждисциплінарна за своєю природою і включає біофізичну, соціально-економічну і технологічну складові. Справедливим видається твердження американського географа Томаса Вілбенка про те, що сталий розвиток за своїм походженням є географічною концепцією [20]. Географічній освіті належить важливе місце у реалізації стратегії сталого розвитку. Адже недостатньо лише знати про існування концепції сталого розвитку, важливо – вчитись жити і працювати відповідно до принципів сталого розвитку. Це вимагає відповідного перегляду навчальних планів та програм і внесення належних змін. Виклики ХХІ ст. потребують міждисциплінарних зусиль для аналізу та осмислення проблем сталого розвитку. Разом з тим важливо не допустити розчинення географії, її наукової сутності у загальному сплаві міждисциплінарного підходу.

Необхідність бачення географами взаємозв'язку між глобальними змінами і локальним розвитком зумовлена існуванням певного протиріччя між глобальністю географічного мислення та схильністю географів до канонічного переліку фактів, об'єктів, відомостей, що мають бути вивчені для того, щоб випускник був кваліфікований як істинний географ. Дійсно, географічне мислення є радше глобальним, ніж локальним. Для географії притаманно розглядати великі площі чи дані планетарного масштабу і не приділяти належної уваги тому, яким чином розвиваються глобальні процеси на локальному рівні. Проте, географу важливо вміти пов'язувати, оцінювати, порівнювати глобальні зміни із тими процесами, що відбуваються на місцях у різних частинах світу [20, с. 384].

Представлені результати анкетування фахівців-географів свідчать про певну спорідненість уявлень про те, якими знаннями повинен володіти географ у ХХІ ст. Однак, цілком очевидно, що випускникам необхідно освоїти набагато більше, ніж традиційну програму географічних знань. Вони мають демонструвати високий рівень здатності до працевлаштування та кар'єрного зростання на ринку праці, що динамічно змінюється. «Можна стверджувати, – зазначають автори однієї із статей, присвяченої цій тематиці, – що географи мають широкі можливості для працевлаштування і значний перелік можливих робочих місць, але слід визнати, що більшість із них не мають безпосереднього зв'язку з географією, знаходяться за межами географічної предметної області» [3, с. 367].

Збільшення можливостей працевлаштування випускників географічних факультетів – завдання, яке західні географи вважають пріоритетним. Це

питання всебічно вивчають шляхом анкетування колишніх студентів, роботодавців, дослідженням ситуації на ринку праці тощо. У результаті одного з опитувань, проведеного у країнах Євросоюзу, було встановлено, що, на думку роботодавців, випускники університетів володіють надлишковими академічними знаннями і водночас відчувають дефіцит фахових компетенцій² [10, с.218]. Роботодавці вважають, що молоді спеціалісти мають значний запас предметних знань, можливо навіть більший, ніж вони потребують, але значно менше здобутих навичок, які вимагає роботодавець. Такої ж думки дотримуються і самі випускники вузів. Зокрема німецькі випускники-географи заявили, що їм не вистачало важливих «компетенцій і професійних навичок», необхідних для ринку праці. Йдеться про опитування 257 географів, які закінчили Інститут географії Гіссенського університету імені Юстуса Лібіха в Німеччині за період з кінця 1960-х до 2007 року [10, с. 222]. Основна увага під час опитування була приділена тому, як випускники оцінюють відповідність здобутої освіти вимогам, що висуваються до них на робочих місцях.

Хоча результати опитування відображають лише ситуацію в Німеччині, але ключові проблеми, що були розкриті в ході дослідження, актуальні для всіх географів, так чи інакше залучених до вищої освіти. Серед іншого, опитані випускники наголошували на недостатню кількість навчальних курсів, які стосуються економічних та правових аспектів діяльності підприємств. Такі знання, на їх думку, змогли б полегшити адаптацію на робочому місці та сприяти кар'єрному зростанню.

Можливість працевлаштування посилюється також особистими та діловими якостями, які роботодавці висувають до своїх працівників.

Відповідно до результатів опитувань, проведених у 2008 р. в Австралії в межах дослідження «Кар'єра випускників в Австралії» («Graduate Careers Australia»), ефективні міжособистісні та комунікативні навички розглядаються роботодавцями як ключовий критерій при прийомі на роботу молодих спеціалістів [9]. Відділ розвитку кар'єри та зайнятості випускників в Університеті Вікторії у Веллінгтоні (Нова Зеландія) звернувся до роботодавців як приватного, так і державного сектора з проханням визначити рейтинг із 24 особистих ділових якостей у порядку черговості залежно від пріоритетності при підборі кадрів. Найвищий рейтинг отримали «сильні навички міжособистісного спілкування» та навички письмової комунікації. Велике значення відводиться також гнучкості і адаптивності, самомотивації, умінню

протистояти стресам, ефективно використовувати час. Цінується також особиста риса, яку можна означити як «я зможу це зробити» [18]. Академічні досягнення, добрі успіхи в навчанні й сильні письмові комунікативні навички більше цінуються державними інституціями, ніж приватним сектором, який, у свою чергу, акцентує увагу на енергійності та ентузіазмі, комерційній обізнаності та діловій кмітливості.

Вища освіта дедалі частіше оцінюється з точки зору її здатності забезпечувати випускників різноманітними навичками [16, 17]. У рамках цієї тенденції навчальні програми мають сприяти розвитку комунікативних здібностей, критичному мисленню, здатності до вирішення проблем, умінню працювати в колективі або, як зараз прийнято говорити, у «команді». Разом з цим, навчальні програми мають передбачати також розвиток специфічно географічних предметних навичок, зокрема: просторового мислення і аргументації; уміння представити просторові дані у функціонально-ефективний і естетичний спосіб; аналізу та інтерпретації просторових даних; розробку схеми відбору даних, які є репрезентативними для вивчення певної території; розгляд і осмислення різноманітних теоретичних поглядів, концепцій, переконань.

Отже, західні колеги визнають, що у зв'язку із необхідністю посилення можливостей випускників до працевлаштування існує потреба у постійному перегляді та коригуванні навчальних планів і програм з метою здобуття студентами належних знань, навичок та компетенцій. Разом з тим зазначається, що навчання в університеті не слід розглядати як підготовку «рекрутів» для компаній та постійно наголошується на необхідності збереження своєрідності географічної науки. У зв'язку з цим пропонується шукати шляхи формування необхідних для успішного працевлаштування навичок та компетенцій у рамках викладання географічних дисциплін. Йдеться про те, що види робіт, передбачені географічною освітою, дають можливість отримати різноманітні навички, пов'язані з обрахунками, збором інформації, роботою в лабораторії тощо. Технічні компетенції здобуваються завдяки різним видам діяльності, що здійснюються під час виконання лабораторних робіт, проходження польової практики, виконання групових проектів [13, с.6].

Збільшення уваги до розвитку професійних навичок та компетенцій здатне посилити позиції географії у вищій освіті. Не можна не згадати у цьому контексті географічні інформаційні системи (ГІС), які знаходять застосування у різних сферах діяльності. Багато в чому зростання авторитету та впливу географії на інші науки пояснюється розвитком геоінформаційних систем. Жодна

² Автори статті, в якій представлені результати опитувань, визначають компетенції як «здатність використовувати як знання, так і навички в контексті різних сфер зайнятості» [10, с. 218].

дисципліна не може претендувати на монополію володіння ГІС, але їх зв'язок з географією є найсильнішим, оскільки йдеться про збір, зберігання, обробку та представлення *просторової* інформації. Постійно з'являються нові напрямки використання ГІС, що сприяє зростанню можливостей працевлаштування випускників. У 2004 р. Міністерство праці США визначило геотехнології поряд з нанотехнологіями та біотехнологіями однією з трьох найважливіших нових сфер, що динамічно розвиваються. Поява та розвиток ГІС, запровадження відповідних навчальних курсів до підготовки фахівців-географів сприяли зміцненню географічних факультетів в університетах західних країн. Зокрема, у США припинилась тенденція до закриття географічних спеціальностей у провідних університетах країни [12].

За останніми оцінками експертів, ринок геопросторових інформаційних систем особливо динамічно буде зростати в нових індустріальних та постсоціалістичних країнах [2]. Проте складається враження, що на географічних факультетах українських університетів не дооцінюють значення ГІС для підготовки фахівців та зростання популярності спеціальності. Географічні факультети ризикують втратити провідну позицію у підготовці фахівців з геоінформаційних систем. Активнішими на цьому полі в Україні виявились технічні спеціальності та спеціальності, пов'язані з підготовкою землевпорядників. Проте західний досвід свідчить: будь-який географічний факультет, що дбає про перспективу свого розвитку, навряд чи може уникнути серйозної взаємодії з ГІС.

Ще одне важливе питання, яке піднімають західні географи, – це запровадження та використання нових форм, методів і технологій навчання, які б сприяли здобуттю студентами необхідних для майбутньої роботи навичок і компетенцій. Питання майже болюче для українських викладачів, які в більшості є прихильниками традиційно-інерційних лекційно-лабораторних форм занять.

Географія – предмет із великими можливостями застосування педагогічних інновацій. Більша частина інновацій, які пропонуються зарубіжними методистами, спрямована на розвиток самостійної роботи студентів. Лекція, яка залишається провідною формою навчання, піддається постійній критиці [14]. Лекційні заняття часто розглядаються як можливий резерв збільшення часу для проведення досліджень, яким відводиться важлива роль у підготовці фахівців: «Якщо дослідження стають недоступними для студентів, навчальним програмам може загрозувати стагнація. На викладачів-географів покладена відповідальність залучення студентів до наукових досліджень. Якщо ми хочемо виховати проникливих дослідників, ми повинні розглядати студентів як наших партнерів, а не як

дистракторів, які лише відволікають увагу при проведенні досліджень» [15].

Німецькі географи пропонують форму навчання, що поєднує пізнавальні та дослідницькі функції, а також сприяє формуванню необхідних для успішного працевлаштування навичок та компетенцій. Йдеться про так звані «проектно-орієнтовані курси», що набувають дедалі більшої популярності та поширення у німецьких ВНЗ. Такі курси підтримують загально визнану необхідність повороту від освіти керованого змісту, від репродуктивної освіти до освіти, що формує компетенції. Проектно-орієнтоване навчання інтегрує здобуття знань, освоєння методів дослідження, формування умінь, навичок, компетенцій у рамках заздалегідь обраної географічної теми та організаційної структури. Тематика проектів, їх цілі та завдання, як правило, формуються навколо важливих нагальних проблем сучасності, що мають географічний вимір [10].

Проектно-орієнтоване навчання складається із декількох компонентів. Теоретичні базові знання з досліджуваної проблематики отримують під час лекційних і традиційних семінарських чи практичних занять. Навички та вміння, необхідні для проведення конкретного дослідження й аналізу проблеми (наприклад, ведення статистичних обчислень, застосування географічних інформаційних систем), можна здобувати під час опанування відповідних курсів, але з урахуванням специфіки виконуваних проектів. Ще один компонент таких «проектно-орієнтованих занять» зорієнтований на здобуття компетенцій, наприклад таких як вміння працювати в команді, презентувати та відстоювати результати, писати звіти, оцінювати роботу інших виконавців, знаходити вихід із складних ситуацій тощо.

Для прикладу наведемо один із проектно-орієнтованих навчальних курсів, що розробляється в Інституті географії Гіссенського університету імені Юстуса Лібіха. Він стосується сучасних та можливих майбутніх проблем зміни клімату та їх впливу на соціально-економічний розвиток великих агломерацій [10, с. 228]. Різноманітні теми, пов'язані з цією міждисциплінарною проблематикою, розглядаються в рамках різних курсів. Зустрічі та дискусії з представниками місцевої влади, планових органів, господарських об'єктів, які у майбутньому можуть потерпати від очікуваних змін клімату, поглиблюють здобуті під час навчання знання. Для дослідження та компонування й укладання звіту, візуалізації та картографування результатів використовують різні дослідницькі методи. Звіт за результатами проекту представляють для слухачів із колег-студентів та викладачів.

Безперечно, підготовка і запровадження проектно-орієнтованих курсів потребують серйоз-

ної концептуалізації, попередньої підготовки та значних організаційних зусиль від викладачів та адміністраторів. Цілком зрозумілим є опір, який здатне викликати включення таких курсів до навчальних планів. Проте пошук нових форм навчання, спроможних озброїти випускників не лише академічними знаннями, а й необхідними на сучасному ринку праці вміннями, діловими навичками та компетенціями, – одне з першочергових завдань географічної викладацької спільноти.

Висновки

За останні два десятиріччя роль і місія університетів змінилися як у нашій країні, так і за кордоном. Відбувся рух у напрямку надання вищої освіти масового характеру при зниженні державної підтримки і зростанні відповідальності перед усіма задіяними сторонами, включаючи студентів, роботодавців і самої держави. Випускники мають

демонструвати високий рівень здатності до працевлаштування та кар'єрного зростання на ринку праці, що динамічно змінюється. Це, на думку західних географів (і з цим важко не погодитися) має спонукати викладачів до розробки та запровадження форм і методів навчання, які б сприяли не лише ефективному засвоєнню академічних знань, а й здобуттю компетенцій, технічних навичок, культивуванню ефективних ділових якостей. Збереження та розвиток географічної своєрідності і наповнюваності навчальних курсів слід поєднувати з урахуванням реалій працевлаштування випускників, оперативним реагуванням на їх зміни, коригуванням навчальних програм. Це сприятиме збільшенню конкурентоспроможності, а відтак, і популярності вищої географічної освіти.

Вивчення зарубіжного досвіду в галузі вищої географічної освіти має важливе значення для України, зокрема у зв'язку з розробкою нового закону про вищу освіту.

Література

1. Шуїський Ю.Д. Вища освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи // Укр. геогр. журн. – 2012. – №4. – С. 60-70.
2. ARC Advisory Group. Geospatial Information Systems Market to Grow 50% over Next Five Years. – 2009. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.arcweb.com/AboutARC/Press/Lists/Posts/Post.aspx?ID.111>.
3. Arrowsmith C., Bagoly-Simo P., Finchum A. Student Employability and its Implications for Geography Curricula and Learning Practices // Journal of Geography in Higher Education. – 2011. – Vol. 35, № 3. – 365–377.
4. Australian Government. Review of Australian Higher Education, Final Report. - Canberra: Commonwealth of Australia, December 2008.
5. Barnett R. University knowledge in an age of supercomplexity // Higher Education. - 2000. – Vol.40. – P. 409–422.
6. Bednarz R. S., Bednarz, S. W. Geography education: the glass is half full and it's getting fuller // Professional Geographer. - 2004. – Vol. 56 (1) . – P. 22–27.
7. Clark G., Higgitt M. Geography and lifelong learning: a report on a survey of geography graduates // Journal of Geography in Higher Education. – 1997. –Vol. 21(2). – P. 199–213.
8. Gedye S., Chalkley B. Employability within Geography, Earth and Environmental Sciences // GEES Learning and Teaching Guide. – 2006. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.gees.ac.uk/pubs/guides/emp/geesemployability.pdf>.
9. Graduate Careers Australia. Snapshot, Graduate Outlook 2008. - 2009. - [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.graduatecareers.com.au>.
10. Hennemann S., Liefner I. Employability of German Geography Graduates: The Mismatch between Knowledge Acquired and Competences Required // Journal of Geography in Higher Education. – 2010. - Vol. 34, № 2. P. 215–230.
11. Kellermann P. Acquired competences and job requirements // Careers of University Graduates / U. Teichler (Ed.). – Dordrecht: Springer, – 2007. – P. 115–130.
12. Murphy A. Geography's place in higher education in the United States // Journal of Geography in Higher Education. – 2007. – №31. – P. 121–141.
13. QAA Geography (Gloucester: The Quality Assurance Agency for Higher Education). – 2007. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.qaa.ac.uk/Publications/InformationAndGuidance/Documents/geography.pdf>
14. Race, P. Making Learning Happen. – London : Sage, 2005. – 260 p.
15. Ramsden P. The Future of Higher Education: Teaching and the Student Experience. – 2008. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dius.gov.uk/higher_education/shape_and_structure/he_debate/teaching_and_student_experience.aspx.
16. Solem M., Cheung I., Schlemper B. Skills in professional geography: An assessment of workforce needs and expectations // The Professional Geographer. – 2008. – №60. – P. 1–18.
17. Solem M., Lee J. & Schlemper B. Departmental climate and student experiences in graduate geography programs // Research in Higher Education. – 2009. – № 50. – P. 268–292.
18. Vic Careers. Employment skills survey. Career Development and Employment, Victoria University of Wellington. - 2010. - [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.victoria.ac.nz/st_services/careers/resources/employment_skills_survey.aspx.
19. Whalley B., Saunders A., Lewis R., Buenemann M. etc. Curriculum Development: Producing Geographers for the 21st Century // Journal of Geography in Higher Education. – 2011. – Vol. 35, № 3. – P. 379–393.
20. Wilbanks T. «Sustainable development» in geographic perspective // Annals of the Association of American Geographers. – 1994. – Vol. 84 (4). – P. 541-56.